

REKREATSION HUDUDLARDA ARXITEKTURAVIY LANDSHAFT TASHKIL QILISH

Zokirova L.A

Rekreatsioon hudud – bu shaharlar va ularning atrofida aholi dam olishi, sog‘ligini tiklashi hamda jismoniy va ruhiy quvvatini qayta tiklashiga mo‘ljallangan maxsus hududdir. An’anaviy tarzda bunga bog‘lar, istirohat bog‘lari, xiyobonlar, sohil bo‘ylari kabi shahardagi yashil hududlar hamda shahar tashqarisidagi o‘rmon-parklar, dam olish maskanlari va kurort zonalari kiradi. Zamonaviy talqinda rekreatsioon hudud nafaqat sayr va hordiq uchun joy, balki sport, turizm va madaniy-ko‘ngilochar faoliyat uchun ham kompleks sharoit yaratadigan multifunksional makondir. Shaharsozlik va landshaft arxitekturasida rekreatsioon hududlar shahar ekologik barqarorligining muhim qismi sifatida qaraladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) standartlariga ko‘ra, har bir shaharlik uchun kamida 9 m² yashil maydon to‘g‘ri kelishi tavsiya etiladi [1]. Bu ko‘rsatkich shaharlarda aholining sog‘lom turmush tarzi va atrof-muhit sifati uchun me‘yor hisoblanadi.

Rekreatsioon hududlarni samarali tashkil etishda arxitektura va landshaft dizayni hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, shahar muhitida yashil maydonlar va rekreatsioon parklar aholining jismoniy hamda ruhiy salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi – stressni kamaytirib, kayfiyatni ko‘taradi va jismoniy faollikni oshiradi. Shu bois landshaft dizaynida hududning funktsionalligi va estetik jozibadorligini birlashtirish muhim: qulay sayrgohlar, veloyo‘laklar, sport va bolalar maydonchalari, shuningdek, tabiiy landshaft elementlari (ko‘lmaklar, favvoralar, gulzorlar) aholi uchun jalb etuvchi muhit yaratadi. Arxitektura yechimlari ham rekreatsioon hudud samaradorligiga xizmat qiladi. Masalan, dam oluvchilarga xizmat ko‘rsatish uchun pavilonlar, kafelar, sanitariya punktlari kabi inshootlar zarur bo‘lsa, ular landshaftga uyg‘un joylashtirilib, ekologik toza materiallarda barpo etilishi lozim [2]. Landshaft arxitektorlarining rejalashtirishda o‘rni katta – ular hududning tabiiy xususiyatlarini (rel’ef, iqlim, o‘simlik va hayvonot dunyosi) inobatga olib, ko‘kalamzorlashtirish, yomg‘ir suvlarini drenaj qilish, soyali joylar yaratish kabi elementlarni kiritadilar. Bu esa hududning uzoq muddatda barqaror va qulay bo‘lishini ta’minlaydi.

Yaxshi dizayn qilingan park va bog‘lar nafaqat hordiq chiqarish maskani, balki shahar aholisi uchun ijtimoiy muloqot va jamoat faolligi maydonidir. Shu bois, jahon tajribasida rekreatsioon zonalarni loyihalashda inklyuzivlik va universallik tamoyillariga e’tibor qaratiladi – nogironligi bo‘lgan shaxslar, keksalar va bolalar uchun qulay sharoitlar (panduslar, maxsus jihozlar, brail ko‘rsatkichlar va h.k.) yaratiladi [3].

Toshkent shahrida so‘nggi yillarda bir qator zamonaviy rekreatsioon parklar barpo etildi va yangilandi. Ularning eng yirigi – Tashkent City bog‘i, umumiy maydoni 18,6 gektar bo‘lib, u hozirda O‘zbekistondagi eng katta rekreatsioon park hududi hisoblanadi. Ushbu bog‘ zamonaviy shahar arxitekturasining namunasi sifatida qisqa muddatda qurilib, ichida sun’iy ko‘l (1,5 ga lik) va favvorali suv shoularigacha yaratilgan. Tashkent City bog‘ida

O‘zbekistonda ilk bor 7D kinoteatr, planetarium va mum haykallar muzeyi kabi innovatsion attraksionlar qurildi. Park hududida keng veloyo‘laklar, ochiq sport maydonchalari, bolalar o‘yin zonalar va oilaviy hordiq uchun qulay sharoitlar mavjudligi uni shaharliklar sevimli maskaniga aylantirgan. Shuningdek, Yangi O‘zbekiston bog‘i (104 ga maydonda, poytaxt yaqinida) mustaqillikning 30 yilligi munosabati bilan barpo etilgan ulkan rekreatsion hudud bo‘lib, unda milliy me‘moriy obidalar va landshaft ansambllari uyg‘unlashgan. Toshkentning Markaziy bog‘i (sobiq G‘afur G‘ulom nomli), Ekopark, Anhor-Lokomotiv va Ashxobod bog‘i kabi maskanlari ham aholi orasida mashhur [4].

Shu bilan birga, Toshkentdagi rekreatsion zonalarining urbanistik sifati bo‘yicha aholining fikrlari turlicha. 2025-yilda o‘tkazilgan so‘rovnomada respondentlarning atigi 3,8% shahardagi bog‘lar holatidan to‘liq qoniqishini bildirgan, 57,7% esa “umuman olganda mamnun, lekin kamchiliklar bor” deya baho bergan. Aholining asosiy e‘tirozi – yashillik va soyalar yetishmasligi (javob beruvchilarning 73,9% shu muammoni ta’kidlagan). Darhaqiqat, ayrim yangi parklar (masalan, ko‘ngilochar attraksionlar ko‘p bo‘lgan Magic City va boshqalar)da daraxtlar va ko‘kalamzorlar kamligi kuzatiladi. Shuningdek, skameykalar va soyabonlar yetarli emasligi, tozalik va gigiyena muammolari, shovqin (baland musiqa) va betartiblik, hamda nogironlar uchun sharoitlarning yo‘qligi kabi kamchiliklar qayd etilgan. Bu natijalar rekreatsion hududlarni loyihalashda Toshkent shahrida ko‘proq daraxt ekish, zich soyali joylar yaratish, infratuzilmani (o‘rindiqlar, chiqindi qutilari, xojatxonalar) yaxshilash zarurligini ko‘rsatadi [5].

Markaziy Osiyodagi eng mashhur rekreatsion hududlardan biri – Issiqko‘l ko‘li va uning atrofidagi zona Qirg‘izistonning turizm markazi hisoblanadi. Issiqko‘l – dunyodagi eng yirik tog‘li ko‘llardan bo‘lib, uzunligi ~180 km va eni 60 km ga yetadi, 700 metr gacha chuqurlikka ega. Uning noyob iqlimi va tabiat manzaralari sabab ko‘l sohillari SSSR davridan beri kurort va dam olish maskanlari bilan mashhur. 2019-yilda Issiqko‘l mintaqasida 1,2 milliondan ortiq sayyohlar mehmonxona va pansionatlarda joylashgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich deyarli 1,9 millionga yetdi (714 ming kishi rasmiy turistik sektorda, 1,2 mln kishi norasman sektor – ya’ni mehmon uylari va xususiy turar joylarda). So‘nggi olti yil ichida (2019–2025) Issiqko‘l bo‘yida turistik xizmatlar hajmi uch baravar oshganligi qayd etilgan. Xususan, mehmonxonalar va mehmon uylari soni 2019 yildagi 627 tadan 2025 yilda 1833 taga ko‘paydi, oshxona va restoranlar soni 360 tadan 963 tagacha o‘sd. Bunday jadal rivojlanishda ko‘l bo‘yidagi Cholpon-Ota shaharchasi va Bosteri qishlog‘i, shuningdek, mintaqa markazi Qoraqo‘l asosiy rol o‘ynamoqda – aksariyat infratuzilma shu hududlarda jamlangan. Issiqko‘l regionining yillik turist oqimi 3 milliondan ortiq bo‘lib, u Qirg‘iziston ichki yalpi mahsulotida turizmning muhim ulushini shakllantirmoqda. Ko‘l sohillarida zamonaviy mehmonxonalar, sog‘lomlashtirish markazlari, akvaparklar va dam olish qishloqlari barpo etilgan. Mazkur hudud 2001-yildan beri YuNESKO biosfera rezervati sifatida himoyalangani, bu esa rekreatsion rivojlanishda barqarorlikka alohida e‘tibor qaratilishini ta’minlaydi. Issiqko‘l misolida ko‘rish mumkinki, tabiiy landshaftning jozibasi arxitektura infratuzilmasi bilan uyg‘unlashganda, mintaqa xalqaro miqyosdagi turistik markazga aylanishi mumkin.

“Altyn Asyr” ko‘li (Turkmaniston)

Turkmanistonda amalga oshirilayotgan ulkan ekologik loyiha – “Altyn Asyr” (Oltin asr) ko‘li Markaziy Osiyodagi eng yirik sun‘iy suv havzasi bo‘lishi kutilmoqda. Qizilqum cho‘lidagi tabiiy Karashor botig‘ida barpo qilinayotgan bu ko‘lning loyihalangan maydoni 2 000 km² ga teng, maksimal chuqurligi 70 metr, sig‘imi esa 130 kub kilometr suvdan oshadi. Loyiha bo‘yicha ko‘lga Amudaryo deltasi va boshqa sug‘orish kollektorlaridan 2 650 km uzunlikdagi kanal tizimi orqali oqova va drenaj suvlari yo‘naltiriladi. 2009-yilda loyiha birinchi bosqichi yakunlanib, ko‘lning ilk qismi suv bilan to‘ldirildi. Turkman hukumati ushbu “Karakum ko‘li” dasturni cho‘l hududlarini ekoreklamatsiya qilish, yerlar sho‘rlanishini oldini olish va biologik xilma-xillikni oshirish imkoniyati deb e‘lon qilgan. Ko‘l atrofida yangi aholi manzillari va infratuzilma barpo etilmoqda: masalan, 2019-yilda Serdar etrabi hududida yangi qishloq qurilishi boshlandi – unda uy-joylar, maktab, bolalar bog‘chasi, madaniyat markazi va poliklinika, shuningdek, park zonasi va dam olish maskanlari rejalashtirilgan. Loyiyaning ijtimoiy ahamiyati shundaki, cho‘l bag‘rida yangi rekreatsion va qishloq xo‘jaligi hududi vujudga kelib, aholi uchun yangi ish o‘rinlari va turmush sharoiti yaratiladi.

Shu bilan birga, “Altyn Asyr” ko‘li loyihasi ayrim ekspertlar tomonidan tanqidiy baholanmoqda – yuqori bug‘lanish sabab suv yo‘qotilishi, suvning pestitsid va o‘g‘it qoldiqlari bilan ifloslanish ehtimoli kabi xavotirlar borligi ta’kidlanadi [6]. Shuningdek, kelajakda ko‘lni to‘ldirish uchun Amudaryo suvini qo‘shimcha olish mintaqaviy suv taqsimoti muammolarini keltirib chiqarishi mumkinligi aytilmoqda. Shunday bo‘lsa-da, Turkmaniston hukumati ushbu loyihani strategik ahamiyatga molik deb biladi – kelgusida ko‘l hududida biologik xilma-xillikni oshirish, ko‘chmanchi qushlar uchun qo‘nim joy yaratish va hatto turistik zonalar tashkil etish orqali mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga hissa qo‘shishni ko‘zlamqda. “Altyn Asyr” ko‘li Markaziy Osiyoda inson qo‘li bilan yaratilayotgan eng katta rekreatsion potensialga ega hudud bo‘lib, uning muvaffaqiyati kelajak avlodlar uchun yangi imkoniyat va saboq bo‘lishi mumkin.

Nur-Sulton (Qozog‘iston) yashil hududlari

Qozog‘iston poytaxti Nur-Sulton (sobiq Astana) shahri so‘nggi o‘n yilliklarda “yashil shahar” konsepsiyasini faol joriy etib kelmoqda. Shahar atrofida barpo etilgan “Yashil belbog‘” (yashil zona) loyihasi Markaziy Osiyoda urbanizatsiya sharoitida amalga oshirilgan eng yirik ko‘kalamzorlashtirish dasturlaridan biridir. 1997-yilda Birinchi Prezident N.Nazarboyev tashabbusi bilan boshlangan ushbu loyiha doirasida Astana atrofida 80 ming gektardan ortiq sun‘iy o‘rmonzor ekildi va 2017-yilda bu raqam 100 ming gektarga yetkazish rejalashtirilgan edi. Natijada bugungi kunda poytaxtni keng xalqa sifatida o‘rab turgan o‘rmonzor paydo bo‘ldi – u shaharni keskin iqlim sharoitida shamol va chang bo‘ronlaridan himoya qilmoqda, shuningdek, aholiga yangi dam olish maskanlarini taqdim etmoqda [7]. Burabay milliy bog‘i kabi tabiiy o‘rmonlar bilan tutashtirish ham ko‘zda tutilgan, bu esa shahar va tabiatning

Yuqorida ko‘rib o‘tilgan Markaziy Osiyo rekreatsion loyihalari mohiyatiga ko‘ra jahon tajribasining bir qismidir. Xalqaro miqyosda shaharlar o‘z aholisiga sifatli dam olish

maskanlarini yaratishga intilmoqda. Masalan, Nyu-York shahrining mashhur Central Park (Markaziy bog‘i) – 341 gektar maydonda joylashgan ulkan shahar bog‘i bo‘lib, har yili 40 milliondan ortiq odam tashrif buyuradi. Bu bog‘ 150 yildan oshiq vaqt muqaddam qurilgan bo‘lsa-da, hanuzgacha mega-shahar ekologik tizimining “o‘pkasi” va jahonning eng ko‘p tashrif buyuriladigan rekreatsion hududi bo‘lib qolmoqda. Londonning Hyde Park va boshqa qirollik bog‘lari, Singapurning Gardens by the Bay singari zamonaviy landshaft loyihalari, Parij atrofidagi Bois de Boulogne kabi o‘rmon-parklar – bularning barchasi shahar muhitida tabiiy landshaftdan oqilona foydalanish va me‘moriy yechimlarni uyg‘unlashtirish orqali yaratilgan.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, rekreatsion hududlarni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun kompleks rejalashtirish zarur: bu jarayonda arxitektorlar, landshaft dizaynerlari, ekologlar, transport mutaxassislari va jamiyatshunoslar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Masalan, Yevropa va AQSh shaharlarida “15 daqiqalik shahar” konsepsiyasi ommalashib, har bir fuqaroga uyidan 15 daqiqa masofada piyoda yetib borish mumkin bo‘lgan park yoki yashil maydon yaratish maqsad qilinmoqda. Shuningdek, xorijda rekreatsion parklarni moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) amaliyoti keng qo‘llaniladi – misol tariqasida Central Parkning boshqaruvi nodavlat konservatsiya jamg‘armasi orqali amalga oshib, yillik byudjeti xususiy homiyar yordami bilan shakllantiriladi. Bu yondashuv barqarorlik va samaradorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribada yana bir muhim qirra – madaniy meros va zamonaviy landshaft integratsiyasi. Masalan, Rimdagi Villa Borghese bog‘i yoki Istanbulning Gulhane parki kabi joylar tarixiy obidalar bag‘rida rekreatsion makon sifatida saqlanib, aholiga xizmat qilmoqda. Bu tamoyil Markaziy Osiyo shaharlari, xususan, Samarqand, Buxoro kabi tarixiy shaharlarda ham qo‘llanishi mumkin – madaniy me‘ros obyektlari atrofida sayyohlar va mahalliy aholi uchun dam olish maskanlari barpo etish orqali ikki maqsadga erishiladi: merosni asrab-avaylab, undan zamonaviy turizmga foydalanish. Rekreatsion hududlar konsepsiyasini kengaytirish: Rekreatsion zona tushunchasi zamonaviy sharoitda faqat dam olish emas, balki sog‘lomlashtirish, sport, madaniy va ekologik tarbiya vazifalarini ham o‘z ichiga oladi. Shu bois, shahar va hududiy rejalashtirishda rekreatsion hududlar alohida ajratilib, ularning funksional zonalarga (sport maydonlari, suzish havzalari, ekologik yo‘laklar, va hokazo) ega bo‘lishi ko‘zda tutilishi lozim.

Arxitektura-landshaft yondashuvini integratsiyalash: Park va dam olish bog‘larini loyihalashda arxitektura va landshaft dizayni uzviy bog‘liq holda olib borilishi zarur. Landshaft dizaynerlari hududning tabiiy xususiyatlarini maksimal darajada saqlagan holda yashil elementlarni joylashtirishi, arxitektorlar esa infratuzilma obyektlarini (kafelar, hojatxonalar, yoritish tizimi va boshqalar) ekologik va estetik talablarga mos qurishi kerak. Toshkent shahri misolida, soya va ko‘kalam yetishmovchiligi kabi muammolar aynan landshaft rejalashtirishdagi kamchiliklardan dalolat beradi – kelgusida bunday xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun har bir yangi park loyihasida ko‘chat ekish normativlari va qulay mikroiklim yaratish choralari (masalan, suv havzalari orqali havoni salqinlashtirish) kiritilishi tavsiya etiladi.

Xulosa o‘rnida, rekreatsion hududlar – bu shunchaki dam olish joyi emas, balki jamiyat salomatligi, shaharning jozibadorligi va iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan muhim omildir. Toshkent shahri va umuman O‘rta Osiyo davlatlarida rekreatsion hududlarni arxitektura va landshaft asosida rivojlantirish dolzarb vazifa bo‘lib, bu yo‘nalishda xalqaro tajribani mahalliy sharoitga mos holda qo‘llash, ilmiy yondashuv va jamoatchilik ishtirokiga tayanish eng to‘g‘ri yo‘l bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Molchanova A. Rekreatsionnaya zona: chto eto takoe i chto mozhno stroit na etoy territorii // Sovcombank Journal.
2. Baseline Corp. How Landscape Architecture Enhances Community Sustainability // BaselineCorp Blog.
3. “Yuksalish” harakati. Toshkent bog‘larini qanday yaxshilash mumkin? (so‘rovnoma natijalari) // UzReport.news.
4. Sputnik Uzbekistan. “Park Tashkent City: samye yarkie detali i unikal’nye ob’ekty”
5. Kwan S. Tourism at Kyrgyzstan’s Lake Issyk-Kul Shows Steady Growth // The Times of Central Asia.
6. “Рекреационная зона: что это, что к ней относится, что можно строить” <https://journal.sovcombank.ru/ipoteka/rekreatsionnaya-zona-chto-eto-takoe-i-chto-mozhno-stroit-na-etoi-territorii>
7. “President of Turkmenistan underlines the social aspect of the project on the development of the region near the Altyn Asyr Lake” <https://tdh.gov.tm/en/post/17905/>